

Göyərçin Kərimi

yazıçı-şair, AYB-nin üzvü
kgyarchinsh@gmail.com

DIQQƏTİN METAFİZİKASI

Məqaləni yazmaqda məqsəd diqqətin növ və funksiyalarından bəhs etmək deyil. Bu işin öhdəsindən psixoloqlar çox ustalıqla gəlirlər. Niyyətimiz onların, yəni psixoloqların haqqında danışdıqları bir mövzuya münasibət bildirməkdir. Bu, diqqətin psixologiyada ixtiyaridən sonrakı, yəni postixtiyari, yaxud qeyri-ixtiyari diqqətin təkrarı kimi öz təsdiqini tapan üçüncü növü – postdiqqət [termin müəllifə məxsusdur] haqqındadır.

Məqsəd: Diqqətin psixologiyada ixtiyaridən sonrakı, yəni postixtiyari, yaxud qeyri-ixtiyari diqqətin təkrarı kimi öz təsdiqini tapan üçüncü növü – **postdiqqət** [termin müəllifə məxsusdur] haqqında araşdırma aparmaqdır.

Metodologiya: Diqqət mövzusu iki istiqamətdən təhlil edilmişdir: anlayışa diqqət, qavrayışa diqqət.

Elmi yenilik: Diqqət mövzusu Azərbaycanda ilk dəfə olaraq anlayış və qavrayış nöqtəyindən nəzərdən təhlil olunmuş; diqqətin metafizikası ixtiyari, qeyri-ixtiyari, postixtiyari diqqətin nüfuz edə bilmədiyi sahələri işıqlandıran hadisə kimi izah olunmuşdur.

Açar sözlər: *ixtiyari diqqət, qeyri-ixtiyari diqqət, anlayış, qavrayış, mücərrəd, intellektual, məqsədyönlü, postdiqqət*

Giriş

Bu mövzunu araşdırmaq fikrinə düşməyimin səbəbini “Diqqətə diqqət” sərlövhəli yazımda izah etməyə çalışmışam. [1] “Diqqətə diqqət” məndə “Diqqətin metafizikası”na çıxır açdı ki, mövzu haqqında ilk dəfə yazırammış kimi, təbii, araşdırmalardan əvvəl, az qala Arximed saydığı “evrika, evrika” deyə çağırmaq da istədim.

Googldə axtarışı, əsasən, üç dildə apara bilirəm: azərbaycan, türk, rus. Məlum oldu ki, psixologiyanın predmeti kimi geniş işıqlandırılan bu mövzu heç də düşündüyüm kimi “evrika” deyilmiş, amma “yarımevrika” hüququmun yəqinliyində israrlıyam.

Xatırladım ki, ixtisasca müəllim olduğum üçün ali məktəbdə Ə. Əlizadə kimi görkəmli psixoloqdan dərs almışam.

Diqqətin funksiya və növləri haqqında düşünəndə o qədər nəhayətsiz fikir başlanğıcları aşkar etdim ki, özümü onların arasında dəryada üzən yağış damcısı kimi hiss etməyə başladım. İnsan omrünün məhdudluğu, yaşın yorğunluğu, üstəgəl müxtəlif xəstəliklərin, naqis mühitin təsiri olmasaydı, dəryanı mövcud şəraitdə bütünlüklə yağış damcısının ixtiyarına təslim etmək olardı. Lakin oxucuya maraqlı olsun deyə diqqətin psixoloji xüsusiyyətləri, növləri haqqında bir qədər bəhsdən sonra əsas mətləbə keçmək fikrindəyəm.

Beləliklə, **diqqət** bütün duyğu və dərk etmə qabiliyyətinin bir mövzunu işıqlandırma səfərbərliyinə deyilir.

Mətləbə keçməzdən əvvəl oxucuların nəzərinə çatdırım ki, mən bu mövzuya iki

istiqlamətdən yanaşıram: **anlayışa diqqət, qavrayışa diqqət**. Bunlardan hər birinin ayrı-ayrı sahəsi var.

Anlayış deyəndə bir neçə, yaxud saysız-hesabsız qavrayışların mücərrəd cəmi, yəni *dünya hadisələrində bilavasitə iştirak etməyən* obyektlərə diqqət nəzərdə tutulur.

Qavrayışa – obyektə diqqət, qeyd etdiyimiz kimi, özünün xarakterik xüsusiyyətləri baxımından daha çox psixologiyanın mövzudur və təbii, böyük alimlər tərəfindən yetərinə işıqlandırılıb. Mənim araşdırdığım müəlliflərə gəlincə, onlar *anlayışa* deyil, qavrayışa diqqəti öyrənməyə cəhd göstəriblər. Fikrimcə, **diqqətin metafizikası** mövzu baxımından məhz **anlayış** çərçivəsində öz təşəkkülünü tapmalıdır. Postdiqqət termini altında izah olunanlar zahirən diqqətin metafizikasına oxşar olsa da, gerçək dünyanın hadisələrinə tətbiq olunduğu üçün onunla üst-üstə düşmür.

Qavrayışa – obyektə diqqət

Müvafiq duyğu orqanlarının müəyyən hadisə, yaxud predmet üzərində cəmlənməsinə diqqət deyilir. İnsanın idrakı yuxuda da fəaliyyətdədir, lakin diqqət həmişə bu fəaliyyətə qoşulmur. O da məlumdur ki, biz diqqətli olaq, olmayaq, daima eşidir, baxır, fikrə gedir, hansısa işlə məşğul ola bilir. Amma hadisələr və obyektlər məhz diqqətin köməyi ilə müəyyənləşdirilib “istifadəyə yararlı” vəziyyətə gətirilir. Bu məsələdə insanın şəxsi tələbatı ilə obyektin səciyyəvi xüsusiyyətləri arasındakı uyğunluq, vəziyyətin dəyərlilik dərəcəsi, davamlılıq müddəti mühüm rol oynayır. Məsələn, insanların 99,9 faizi Neptunda baş verən hadisələrlə maraqlanmır. Qalan 0, 09 faizi ilə Neptunun səciyyəvi xüsusiyyətləri arasında, nəinki uyğunluq, heç əlaqə vasitəsi də mövcud deyil. Bu onu deməyə əsas verir ki, ümumi ola, ya xüsusi, fərqi yoxdur, öz töhfəsini, əsasən, arzu və istəklərin həyata keçirilməsinə yönəldən diqqət, maraqlardan çox obyektə tələbatdan, ehtiyacın ödənilmə mümkünlüyündən asılıdır. Qısası, diqqətli olmaq üçün mövzu dairəsi, ehtiyac, istiqamət, məqsədyönlü arzu etmə, şəxsin səciyyəvi xüsusiyyətləri vacib amildir. Diqqət olmasa, nə göz obyektini olduğu kimi görür, nə qulaq lazım olanı eşidər, nə burun qoxu duyar, nə ağız dadın necəliyini fərq edər, nə lamisə aşyanın sərtliyini, mülayimliyini yoxlayar. Hətta heyvan da tələbatını *diqqətin sayəsində* ödəyir. Orqan çatışmazlığına uyğun olaraq karlar və korlarda diqqət hərtərəfli, daha yüksək formada inkişaf edir.

Diqqətlilik insanlara, hadisələrə, cisimlərə münasibət baxımından baş versə də, insanın tərbiyəsi, öz üzərində işləməsi, təkamül sürəti, tənəzzül dərəcəsi, sərvət meyilliliyi, əqidə prinsipliliyi, dünyagörüşü də bu məsələdə həlledici xüsusiyyətə malikdir. Diqqətli olmaq üçün ən vacib göstərici, əlbəttə, insanilik faktorudur.

İdraki proses sayılan diqqət o biri idraki proseslərin də fəaliyyətini tənzimləyərək psixoloji hadisələrin müvəffəqiyyətlə əks etdirilməsinə şərait yaradır. Fəaliyyət növünün çətinliyindən, mürəkkəbliyindən asılı olaraq diqqətin saxlanma müddəti çoxala da bilər, azalar da. Digər tərəfdən, diqqətin müşahidə müstəvisinə daxil olan **obyekt** canlı da ola bilər, cansız da; təbiət hadisəsi də ola bilər, qeyri-təbiət hadisəsi də.

Diqqətin əksi olan diqqətsizlik şəxsiyyətin xarakterik xüsusiyyətləri və müəyyən xəstəliklərin inkişafı səbəbindən baş verir.

Diqqətin funksiyaları

Diqqət fəaliyyətin tərkibindən asılı olaraq məlumatın qəbul edilməsi – obyektin tanınması baxımından ikiye ayrılır. Birincisi, *obyektə xaricdən diqqətdir ki*, adından da göründüyü kimi, ancaq zəhri görünüşün təsviri üçün mühümdür: ağacın portreti. İkincisi, qavrayışdaxili, yəni *intellektual diqqət* növüdür ki, obyektin daxili xüsusiyyətlərini öyrənməyə yönəlir: ağacın təsnifatı. İntellektual diqqət düşündürücüdür, lakin, bəzi istisnalar

xaric, onu *anlayışa diqqətlə* eyniləşdirmək olmaz.

Davamlı, yaxud situativ olmasından asılı olmayaraq diqqət məlum predmetin insan fəaliyyətindəki roluna və prosesin tələb etdiyi müddətə görə təyin edilir. Başqa sözlə, diqqət bir nöqtə, fikir, hadisə üzərində o vaxta qədər təsirini saxlayır ki, proses yekunlaşsın. Əlbəttə, bütün obyekt və hadisələr dəyişikliyə məruz qaldığı üçün tam yekunlaşma deyərək bir sərhəddən söhbət gedər bilməz.

Diqqətin əsasını, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, **məqsədyönlü arzuetmə** və məlum predmet üzərində **mərkəzləşmə** təşkil edir ki, bu zaman şüurumuz lazım olan obyekt və fəaliyyətə doğru yön alır. Lakin şüurlu, şüursuz, diqqət elə prosesdir ki, məlumatların arasından ehtiyacına uyğun olanı seçir. Hətta qəşalt psixologiyada da diqqətin iki əsas növündən biri məlumatın seçilməsi, yəni diqqətin seçilmiş obyekt üzərində mərkəzləşməsi prinsipidir. Diqqətin obyekt üzərində konsentrasiyası, əsasən, obyektə olan dərin maraq və fəaliyyət növündən başlayıb dünya haqqındakı təsəvvürlərlə dəqiqləşir.

Diqqətin obyektə nə qədər əhatə etməsi, davamlılıq müddəti, həcmi, bir obyektə digərinə keçidi, məlumat dəyişikliyi hadisələrin xüsusiyyətlərilə həmahəngdir. Yuxarıda söylənilənlərə istinadən belə bir fikrə gəlmək olar ki, diqqətin funksiyalarından biri, daha doğrusu, birincisi, *obyektin, yəni məlumatın müəyyən olunmasıdır*. Diqqətin növlərinə uyğun olaraq məlumatın əldə edilmə prosesi də müxtəlif istiqamətlidir: **təsadüfi, məqsədyönlü, mücərrəd**. Yəni diqqət dünyəvi hadisələrin, cisimlərin, varlıqların öyrənilməsinə vasitə olduğu qədər də mücərrəd obyektlərin dərk olunmasında idraki təminatçısıdır: **anlayışa diqqət**.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, işin növündən, icra səviyyəsindən asılı olaraq *diqqətin obyekt üzərində saxlanması* az vaxt da tələb edə bilər, uzunmüddətli də ola bilər. Məsələn, bitkinin boyatma prosesini əyani izləməkdən ötrü diqqət uzun zaman tələb edir, lakin güllü budağından qoparmaq üçün bir neçə saniyə kifayətdir. Birinci misalda, həm diqqətin obyekt üzərində *mərkəzləşməsi*, həm də saxlanması – *nəzarət funksiyası* işə düşür. Mürəkkəb psixoloji fəaliyyət olaraq bu funksiyalar diqqətin bütün hadisələrə nüfuz etməsinə, iradi baş tutan əməliyyatların mahiyyətə izah olunmasına, eləcə də, müvafiq proseslərin məqsədəuyğun şəkildə təşkilinə rəvac verir.

Diqqətin cəmləşdirilməsi fərdin hiss etmə, intellektual fəallığının səviyyəsini yüksəldir ki, bu da öz növbəsində predmet və hadisələrə seçici yanaşmaq fürsəti yaradır. Diqqətin ən böyük funksiyası olan **seçicilik** hər hansı məsələdə, həm obyektləri necəliyinə görə bir-birindən ayırır, həm də fəaliyyətin səmərəliliyini təmin etmək üçün optimal variant seçir. Seçici diqqət hər hansı auditorial, vizual, kinestetik duyğuya verilən reaksiyadır ki, digər qəbul edilən məlumatların arasından yalnız birinə doğru yönəlmiş olur. Bu ona bənzəyir ki, hava limanında müxtəlif səs və müraciətlərin səslənməsinə baxmayaraq, ancaq öz uçuşunla bağlı məlumatları yadında saxlayırsan. Diqqətin müvafiq növü vacib olanı *seçməklə* gündəlik həyatımızda təsadüf etdiyimiz yüzlərlə lazımsız qıcıqlandırıcını dəf etməyimizə yardımçı olur və nəinki hadisələrin ayırd edilməsində, həm də hiş olunub qorunmasında insanların köməyinə çatır. İki hadisə və predmetin *oxşarlıq*, yaxud *fərqlilik* məsələsi də seçici diqqətin vasitəsilə müəyyən olunur.

Diqqət eyni zamanda bir neçə obyekt arasında **paylana** bilər. Paylanmış diqqət bütün obyektlər üzərində eyni həcmdə formalaşmır. Məsələn, beynin ayrı-ayrı hissələrini fərqli müşahidə obyektləri məşğul etməsinə baxmayaraq, diqqət onlar üzərində bərabər paylanmır. Daha doğrusu, diqqət paylanır, lakin onun həcmi üst-üstə düşmür. Müəllifin yazı prosesində telefonun mikrafonu vasitəsilə öz növbəsini izləməsi buna əyani misaldır. Avtomobil idarə edən hər kəs üçün diqqətin paylanması əsas şərtədir. Diqqətin paylanması eyni vaxtda iki və daha artıq müxtəlif işi yerinə yetirmək bacarığıdır ki, bir məqsədə tabe

olan obyektlər üzərində uzun və fasiləsiz təsirin sayəsində mümkün olur. Paylanma diqqəti seçilmiş obyektədən başqalarına keçid etsə də, keçid edilmiş obyektlər ümumi məqsədə xidmət edir. Məsələn, tapşırığı yerinə yetirərkən şagirdin diqqəti dərsləyə, qaydalara, rəqəmlərə, riyazi işarələrə yönəlsə də, misalın həll prosesi fasiləsiz davam edir. Çünki burada bütün köməkçi obyektlər ümumi məqsədə – misalın həllinə vasitəçi olurlar.

Diqqətin həcmi aydın dərk olunan obyektlərin ölçüsü ilə təyin edilir. Eyni vaxtda neçə müşahidə obyektini nəzarətdə saxlamaq mümkündürsə, diqqətin ümumi həcmi də həmin obyektlərin sayına bərabərdir, lakin, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, həcm ayrı-ayrı obyektlər üzərində bərabər toplanmır. Həcmın böyüklüyü prosesin qloballığı ilə ekvivalentdir.

Yaşadığımız **süni intellektlər** dövründə hazır proqramların köməyiylə eyni vaxtda, eyni həcmdə bir çox sahəyə diqqət ayırmaq mümkündür, çünki bu zaman beynin düşündürücü yox, icraya nəzarət funksiyası fəaliyyətə başlayır.

Paylanma funksiyası diqqətin bütün növü üçün eyni dərəcədə əhəmiyyət kəsb edir.

Diqqətin bütün növü üçün keçərli sayılan digər funksiyası məlumatın faydalılıq naminə əvəzlənməsidir. Dayanmadan inkişafda olan texniki tərəqqi məhz **məlumatın əvəzlənməsi** funksiyasına görə diqqətə borcludur. Baş verənlər, yaxud predmet və hadisələr o zaman dəyişikliyə məruz qalır ki, daha köhnə variantlar öz səmərəliliyini itirmiş olur, yaxud müəyyən proseslərin aktuallığı növbəti mərhələlərdə effektivliyin itirilməsi şübhəsini yaradır. Filosof Seyid Hüseyn Nəsrî qeyd edir ki, planetdə həyat üçün təhlükəli olan və bəşəriyyətin gələcəyinin aydın olmamasını şərtləndirən bütün meyillər yalnız "*diqqət mərkəzini dəyişməklə*", Tanrı ilə daha sıx əlaqə yaradılması yolu ilə başqa səmtə yönəldilə bilər və bunsuz bəşər ailəsinin vəhdətini təsəvvür etmək mümkün deyildir. [2]

Bildiyimiz kimi, diqqət şüurlu və mütəmadi olaraq obyektədən obyektə, fəaliyyətdən digər fəaliyyətə doğru yönəlir, yəni **keçid** edir. Bu, fəaliyyət istiqamətinin dəyişməsi, yaxud köməkçi obyektlərin prosesə qoşulma vacibliyinə görə baş verir. Lakin diqqətin bir hadisədən digərinə keçid etməsi şüurlu olduğu kimi yayınma səbəbindən də ola bilər. Şüurlu keçid etmədən fərqli olaraq [2] diqqətin yayınması bütövlük, keyfiyyətlilik əmsalı ilə ölçülür. Əksinə, **diqqətin yayınması** məqsəddən uzaq obyektlərə meyillənmədir ki, fəaliyyət üçün əyləc rolunu oynayır. Məsələn, qıraqla məşğul olan zaman diqqətin yayınması biliyin əldə edilməsi üçün sərf olunan vaxtın boş getməsilə nəticələnir. Elə bu səbəbdən də diqqət dağılıqlığına şərait yaradan əngəllərin aradan qaldırılması üçün səy göstərmək mühüm amilə çevrilir. Arseni Yakuninin "Diqqətin fokusu" adlı kitabında diqqət yayınması ilə mübarizə etməyin effektiv yollarından geniş bəhs edilmişdir. [3]

Fikrin şüurda aydınlaşması, daha doğrusu, cümlə şəklində ifadə olunması ağırlı olanda nəzərin bir neçə dəqiqəlik zehni olmayan fəaliyyətə yönləndirilməsinə diqqətin **iradi yayındırılması** deyilir. Öz şəxsi təcrübəmdən bilirəm ki, iradi yayınma daş daşıyan fəhlənin nəfəsini dərməsinə oxşar olaraq beynə dinclik vermək, gücə salmamaq məqsədi daşıyır. Əlbəttə, söhbət zehni yorğunluq zamanı kompyuteri söndürüb yarım saatlıq, bir neçə saatlıq dincəlməkdən yox, düşüncələrarası, ani fikri yayındırmadan gedir. Birincidə insan beynini dincəldir, ikincidə, onu zorlanmadan, isrardan qoruyur. Bu, sınaq şüşəsinə keçid dairəsinin tutumundan artıq suyun tökülməsinə bənzəyir ki, mayenin bir hissəsi yerə tökülür. Yəni şüurda fikir qarışıq olanda onun nizama salınması üçün prosesi diqqətin iradi yayındırılması yolu ilə yavaşıtmaq lazım gəlir. Adi həyatda da belədir: insan cansıxıcı söhbəti dinləməsin deyərək diqqətini iradi olaraq başqa səmtə yayındırır.

Diqqətdə tərəddüd, adından göründüyü kimi, iki yol ayrıcında qalmadır; həm nəzəri, həm də əyani biliklərin tədqiqi, tətbiqi zamanı meydana çıxır. Adətən, qısamüddətli, lakin prosesin davamlılığından asılı olaraq uzunmüddətli də ola bilər.

Diqqətdə tərəddüd hərəkətin sürətinə mənfi təsir göstərsə də, keyfiyyətin yüksəlməsi məqsədir, məsələn, «yüz dəfə ölç, bir dəfə biç» misalı. Hadisələrə şüurlu münasibət tərəddüdün yaranmasına, tərəddüd isə şüurun daha səmərəli çalışmasına rəvac verir.

Tərəddüd zamanı gələcək hadisələri düzgün dəyərləndirmək mümkün olmazsa, həmin anlarda pozitiv mövqenin tələbinə uyğun seçim etmək lazımdır. Məsələn, təbii qazın satışına məhdudiyyət tətbiq olunan ölkələrdə qənaət nəticəsində istifadə edilməmiş limit payı saygıca yüklənməlidir ki, sonrakı ilə “ehtiyat fondu” yaransın. Əgər ilin sonunda tərəddüd nəticəsində “ehtiyat fondu”nun yaradılması təxirə salınsa, mümkündür ki, növbəti il üçün qazın limitinin aşağı salınması, eyni zamanda qiymətinin artacağı nəzərə alınmasın və abonent ikitərəfli zərərə uğrasın. Deməli mövcud zaman kəsiyində gələcəyi düzgün proqnozlaşdırma bilməyənlər tərəddüd zamanı optimal variantı əsas götürməlidir.

N.N.Langeyə görə, təqribən iki, üç saniyə çəkən və prosesin davamlılığına qarşı yönələn tərəddüd yorğunluq və hiss üzvlərinin adaptasiyasından irəli gəlir.[4] Lakin o, yorğunluqdan əmələ gələn tərəddüd deyərək dincəlmək zərurətini nəzərdə tutur, iki yoldan birini seçmək məcburiyyətini yox.

Seyri diqqət qeyri-ixtiyari başlanıb ixtiyari diqqətə keçid etmədir. Müşahidə obyektini ixtiyari diqqətin obyektinə, həm oxşar, həm ziddiyyətdə ola bilər, hətta üst-üstə də düşər. Seyri diqqət insana məxsus keyfiyyətdir. Məsələn, ilk dəfə Yerini fərqləndirən Aya, ulduzlara tamaşa etməklə başa düşüblər, yəni səmaya baxmaq ünvanlı olmasa da, dərk olunan hadisə ünvanlı olub.

Diqqətin konsentrasiyasının pozulması dağınıq diqqətə, yaxud da **diqqətsizlik**ə səbəb olur.

Diqqətsizlik və ya baxar korluq dörd müxtəlif prosesin nəticəsində baş verir. Birinci halda müəyyən səbəblər üzündən beynin funksiyalarının pozulması yaddaşsızlıq əmələ gətirərək diqqətin zəifləməsinə səbəb olur ki, istisnayı halları nəzərə almasaq, müalicə olunandır. İstisnayı hal deyərək ağıldankəmlik, anadangəlmə, yaxud geckdirilmiş müalicənin nəticəsində diqqətin bu və ya digər ölçüdə itirilməsi nəzərdə tutulur.

İkinci hal insanın hadisəyə müvəqqəti refleksiya göstərə bilməməsi səbəbindəndir. Əgər alınan məlumat xoşniyyətlidirsə, insan xəbəyə tez adaptasiya olunur, yəni özünə qayıdır, yox, üzücüdürsə, korluq bir neçə saat, bir neçə gün çəkə bilər, hətta gətirib dəliliyə də çatdırar. *Məsələ bundadır ki, korluq anı baş verir, diqqətsizlik isə tədricən inkişaf edir.*

İkinciyə – sarsıntı nəticəsində diqqətin itirilməsinə misal olaraq səbəbkərin öz dilindən eşitdiyim bir hadisəni nəql etmək istəyirəm. Azərbaycan torpaqlarının işğalı zamanı Ermənistan ordusu bir gənci öldürür. Gündə neçə dəfə bu kimi hadisələrin şahidi olmasına rəğmən gəncin qardaşı xəbərdən necə sarsılırsa, özünü xəstəxanaya çatdırmaqdan ötrü həyatindəki məşını işə salır, lakin “tələsdiyi” üçün motoru işlək vəziyyətdə buraxıb hospitala tərəf qaçmağa başlayır.

Üçüncü, diqqətsizlik korluğu, yaxud korluq diqqətsizliyi istənilən fərdin başına gələ bilər, o mənada ki, eyni zamanda ətrafda baş verən bütün hadisələrə diqqət etmək həm zehni, həm fiziki baxımdan mümkün, həm də əhəmiyyət nöqtəyi-nəzərindən mühüm deyil. Bu, qızgın iş, yaxud çətin misalın həlli zamanı mərkəzində olduğumuz digər hadisələrin təsirindən eşitməyəcək, görməyəcək qədər təcrid olunmağımızdır, həm də qeyri-ixtiyari baş verir.

Dördüncü hal, əsasən, iradə zəifliyinin nəticəsi olaraq məsuliyyətsizlik, tənbellik və s. kimi özünü bürüzə verir. Bu kimi hallardan yayınmaq üçün mübarizə üsullarını təlim və tərbiyənin əsaslarına, əlbəttə, ilk uşaqlıq illərindən əlavə etmək lazımdır. Çətinlik onda deyil ki, uşaq diqqətini hansı elmə, bədii sənətə, yaxud peşəyə yönəldir, əsas odur ki, avaraçılıq meyilləri üçün münbit şərait yaranmasın.

Diqqətsizliyə diqqət diqqətə diqqətlə eynihəcmli məsələ olmasa da, eyni məqsəddən irəli gəlir. *Diqqətə diqqət* cəmiyyətin inkişaf etdirilmə, idarə olunma səbəbilə istəklərin öyrənilməsi, nəzərə alınması fonunda cərəyan edir; həm qanunverici orqanların iş prinsipini, həm də sosial konsepsiyaların formalaşmasını və s. tənzimləyir. Bunu əyani şəkildə belə ifadə etmək olar: “Müəyyən bir məsələnin həlli zamanı hansı sahədə boşluqların, yaxud hansı məsələnin daha zəruri olmasını sosial varlıqların uyğun sahəyə meyl etmə dərəcəsinə, versiya seçiminə görə, başqa sözlə, cəmiyyətin nəzər-nöqtəsinə diqqət yetirməklə təyin edirlər”. **Diqqətə diqqət nəzəriyyə ilə təcrübənin birləşdirilməsidir, həm kiçik, həm də ölkəmiqyaslı proseslərin həyata keçirilməsində** önəmli rol oynayır.

İnsan özünə və ətraf əlamə qarşı üçüncü tərəfin münasibətini də məhz bu funksiyanı işə salmaqla dəqiqləşdirir.

Diqqətsizliyə diqqət biganəliyi, yarıtmazlığı, səhlənkarlığı və onların baş vermə səbəblərini ortaya çıxarır. Əgər məktəb direktoru öz işini yerinə yetirmə qabiliyyətinin hansı müəllimdə necə inkişaf etdiyini öyrənmək istəyirsə, diqqətin adıçəkilən funksiyasına müraciət etməlidir. Bir sözlə, diqqətə diqqət idarəetmə mexanizminin güclənməsi və cəmiyyətin hərtərəfli inkişafı üçün nəzərdə tutulursa, diqqətsizliyə diqqət həmin prosesi ləngidənlərin islahı məqsədilə fəaliyyətə qoşulur.

Diqqətin növləri:

a) Qeyri-ixtiyari diqqət;

b) İxtiyari diqqət;

c) Postdiqqət və diqqətin metafizikası

Qeyri-ixtiyari – qabaqcadan qarşıya qoyulmuş məqsədlə, heç bir xüsusi niyyətlə bağlı olmayan, iradi səy tələb etməyən **passiv diqqət** bütün canlılara məxsus xüsusiyyətdir. Bu diqqət növü birbaşa cəlbədicinin təsirilə, yəni təsadüfən əmələ gəlir və təsir müddəti boyunca davam edir. Məsələn, ildırımın səsi və gur işığı, kəskin qoxu, ağır hava diqqəti qeyri-ixtiyari cəlb edir. Lakin bu, hər hansı hadisə və ya cəlbədicinin amilin qeyri-ixtiyari diqqətə səbəb olması anlamına gəlmir. Diqqət üçün cəlbədicinin müvafiq xüsusiyyətləri əsas rol oynayır: təsirin gücü və gözlənilməzliyi, hadisə və predmetin qeyri-adiliyi, obyektin hərəkəti, oxşar və fərqli predmetlərin görünüş nisbəti, ziddiyyəti, varlığın daxili vəziyyəti.

Fransız psixoloqu Teodül Ribo hesab edir ki, ixtiyari, eləcə də, qeyri-ixtiyari diqqət obyektə əlaqəli olan emosional vəziyyətdən, fizioloji dəyişiklərdən birbaşa asılıdır və onun əsas elementini **hərəkət** təşkil edir.[5]

Ribonun fikri bizə belə söyləməyə imkan verir ki, hərəkətdə olmayan məqsədyönlü obyektə aşkar etmək bilavasitə individin üzərinə düşürsə, hərəkətdə olan varlıqlar, tam əksinə, özləri “nişangah”a təşrif gətirirlər.

Qeyri-ixtiyari diqqət, adından da göründüyü kimi, təsadüflərə dayanıqlı hadisədir. Məsələn, ayı meşədə bal pətəyinə rast gəlir, yaxud çöllükdə yüyən axtaran mehtər qızıl-zinət əşyası tapır, halbuki əvvəlcədən nə birincinin arı yuvası tapmaq məqsədi, nə də ikincinin qızıl-zinət əşyasına rast gəlmək ümidi vardı. Bu kimi sonu, sayı bəlli olmayan bütün hadisələr diqqətin qeyri-ixtiyari formalarına aiddir. *Özlüyündə iradəyə tabe olmayan qeyri-ixtiyari diqqət iradəyə tabe olan hadisələr zamanı da fəaliyyətə qoşula bilər.*

İxtiyari diqqət

Nəticəyə nail olmaqdan ötrü səbəbə doğru istiqamətlənmiş **ixtiyari diqqət** sayəsində əldə olunan nə varsa, başlanğıcını, əsasən, varlığın kor-koranə istəyindən götürür. Bu o səbəbdən kor-koranə istək hesab olunur ki, kor-koranə olmayan, yəni dərk olunmuş diqqət ixtiyari diqqətə deyil, diqqətin metafizikasına aid prosesdir.

Növlərin əsas çaları olaraq şüurlu məqsəd, iradi səy tələb edən **ixtiyari diqqət**

öyrənmək, təcrübə qazanmaq, cinayət törətmək, təzyiqli-təzyiqsiz nəşə əldə etmək, obyektə mənfəətinə uyğun işə salmaq, yararsızı yararlı vəsiyyəyə gətirmək və s. və i. xüsusiyyətləri özündə birləşdirir ki, onsuz, nəinki insan, qeyd etdiyimiz kimi, heç heyvan da gündəlik tələbatını ödəyə bilməz. Bu diqqət bütün cəlbədicilərə deyil, ancaq məqsədəuyğun obyektlərə qarşı yönəlidir. İxtiyari diqqəti əmələ gətirən şərtlər də müxtəlifdir. Hər hansı hadisəyə diqqət yetirməzdən əvvəl işin səmərəli görülməsi üçün *borc və məsuliyyətin* aydın dərki, *fəaliyyət şəraitinin* yetərliliyi nəzərə alınmalıdır. Əməli prosesdə əlavə hadisə və maraqların fəaliyyətə qoşulması da mümkündür. Bütün elmi əsərlər, məqalələr, ixtiralar, yaradıcı fəaliyyətlər və s. – hamısı müəyyən mərhələləri ixtiyari diqqət vasitəsilə adlayır. İxtiyari diqqət qeyri-ixtiyari diqqətin sonrakı hissəsi kimi də inkişaf edə bilər. Məsələn, su içmək istəyi qeyri-ixtiyari baş qaldırır, lakin suyu axtarıb tapmaq ixtiyaridir.

Diqqətin metafizikası

Bizim işıqlandırmaq istədiyimiz mövzu, girişdə də qeyd etdiyimiz kimi, məhz diqqətin üçüncü növüdür: **Postdiqqət və diqqətin metafizikası: anlayışa diqqət.**

Post diqqət deyərkən ixtiyaridən sonrakı, yaxud ikinci qeyri-ixtiyari diqqət nəzərdə tutulur.

Aparılan araşdırmalar belə söyləməyə imkan verir ki, postixtiyari diqqət, bundan sonra **postdiqqət**, şüurlu məqsədin daşıyıcısı olsa da, onu ixtiyari diqqətlə səhv salmaq, eləcə də, qeyri-ixtiyari diqqətlə eyniləşdirmək olmaz. **Postdiqqətdə** proses başlayandan sonra iradi cəhdlərə ehtiyac yaranmır: ixtiyari baş verir, qeyri-ixtiyari davam edir və bəzən yenidən əvvələ qayıtmaq ehtiyacı da yaranır. Diqqətin bu növü barədə psixoloqların fikirlərinə nəzər salaq.

Akademik İ.P.Pavlov adına Sank-Peterburq Tibb Universitetinin tələbələr üçün nəzərdə tutduğu psixologiya kursu üzrə **“Ümumi və tibbi psixologiyanın əsasları”** dərsləri vəsaitinin II hissəsində belə deyilir: **“Postdiqqət** eynilə ixtiyari diqqət kimi məqsədyönlü xarakter daşıyır və ilk növbədə güclü səy tələb edir ki, insan bundan sonra əmələ keçir; təkcə nəticə yox, fəaliyyət prosesinin özü, tərkib hissəsi də cəlbədicisi və dəyərli olur. Postdiqqət qeyri-ixtiyari diqqətdən fərqli olaraq şüurlu müşayiət və dərk olunmuş maraqla davam etdirilir. Eyni zamanda onu ixtiyari diqqətlə də səhv salmaq olmaz, çünki prosesdə hər hansı prinsipial səy tələb olunmur. [6]

Göründüyü kimi, psixoloqlar postdiqqət məsələsinin izahında tamamilə haqlıdırlar, hətta prinsipial cəhdin olmamasını qeyd edərkən metafizikaya daha çox yaxınlaşırlar, lakin **metafizika güclü iradənin yox, idrakin iradə ilə uyğunluq dərəcəsinin ən yüksək pilləsində formalaşır.**

Niko Baumanın «Diqqət fokusunun gücü, nəaliyyətin Metafiziki qanunu» kitabının girişində deyilir: **“Hörmətli oxucu! İnənəm ki, siz öz istəklərinizə can atır və arzu edirsiniz ki, həyatınızı yaxşılaşdırasınız. Siz heç maddi fikirlər haqqında eşitmisiniz? Baxın, bu o qədər də səsləndiyi kimi deyil. Bizim diqqətimiz həmin anlarda, sadəcə, müşahidə etdiyimiz obyektdə cəlb olunur. Bu kitab SİZİN mənimsəmə gücünüzdür, fikriniz və diqqətiniz haqqındadır. Siz kitabda effektivliyinizi dəfələrlə yüksəldəcək “ruhi düyməni” tapmağa çalışacaqsınız ki, həmin düymə *diqqət* adlanır... Məhz diqqətin özündə gizlətdiyi qeyri-iradi **Güc** hesabına insan möcüzə yarada bilər”.** [7]

Baumanın diqqəti möcüzələr yaradan qeyri-iradi **Güc** hesab etməsi böyük həqiqətdir, lakin diqqət nə qədər güclü, davamlı olsa da, mahiyyətə təsir göstərə bilməz. Ancaq xeyrxahlığa meyilli adamları diqqətli olmağa səsləməklə yaxşı əməllərə sövq etmək olar, ruhən naqisləri, əsla! Bəzi istisnalar xaric, təbiətən bədxah doğulmuş varlıqların islahına cəhd göstərmək öldürmək məqsədilə ağcaqanadı tutub gözüne dərman tökmək qədər absurd və faydasızdır. İslah etmək bir başa islah olunmaq istəyilə ekvivalentdir.

Digər tərəfdən, müəllif gerçək dünyanın hadisələrinə istinad edir, nə təəssüf ki, metafizika dünya hadisələrinə cəlb olunmağı deyil, onlara biganə qalması öyrədir. Təsadüfi deyil ki, metafizikanın terminoloji müəllifi Aristotel prosesə fiziki hadisələrdən kənarda olan predmetlərin öyrənilməsi tərifi vermişdi. [8]

Metafiziki baxış daha çox fəlsəfənin mövzusu olsa da, bilik, ixtisas müxtəlifliyi tanımır: bir dəfə əldə olunur və heç vaxt itirilmir.

Metodoloq – “Diqqətin fokusu” kursunun müəllifi Arseni Yakunin diqqətin üç əsas növündən bəhs edərkən postixtiyari diqqət haqqında yazır: “Müəyyən obyektə sarı yönələn və iradənin daimi müşaiyətində ehtiyac duymayan prosesə **ixtiyaridən sonrakı diqqət** deyilir. Bu zaman orqanizm optimal rejimdə işləməyə başlayır və proses təbii yorğunluq, resursların tükənməsilə başa çatır”. [3]

Dünya şöhrətli psixoloq Mixay Çiksentmixayi müəllifi olduğu “Axın: optimal hissiyatın psixologiyası” kitabında öz oxucularını belə bir nəzəriyyə ilə tanış edir ki, əgər insanlar xüsusi “axın” vəziyyətini yaşaya bilsələr, daha çox xoşbəxt olarlar. Onun nəzəriyyəsində Potok – Axın daxili motiviasiyanın optimal vəziyyəti – insanın öz işinə bütünlüklə bağlanması kimi tərif olunur. [9]

Mixay Çiksentmixayi tərəfindən irəli sürülən «Поток – Axın» psixoloji vəziyyətdir, bunu konsentrasiya və diqqətin fokusu olaraq hisslərin pik nöqtəsi də adlandırırlar. Müəllif “axın” vəziyyətini obyektə şüurlu diqqət, onun seçilməsi, ixtiyari diqqətə xas olan gərginliyin yaşanmaması, insanın əvvəlki təcrübələrindən son dərəcə fərqlənən yenilik və fəaliyyətin çoxalan aktuallığı adlandırır.

Arsenin fikrinə görə, Çiksentmixayi öz kitabında “Axın”dan geniş danışsa da, ora daxil olmağın necəliyindən az bəhs etmiş, postdiqqət haqqında cəmi bir neçə cümlə yazmışdır. [3]

Yakunin öz iradəsində haqlı olduğu kimi, Mixay Çiksentmixayi də baxışlarında haqlıdır. Ona görə ki, insana diqqətli olmağı, möhkəm iradə nümayiş etdirməyi öyrətmək olar, lakin “Axın”a daxil olmaq – *səmərəlilik baxımından ən əlverişli, ən optimal vəziyyəti* seçmək **fərqli və fərdi** məsələdir. O hər kəsin fəaliyyətində özünəməxsus şəkildə baş verir, lakin verməyə də bilər. Digər tərəfdən, “axın” deyərək Çiksentmixayi “diqqətin metafizikasına” işarə edirsə, bunun ifadə olunması, ya mümkün deyil, ya da özlərə nəsis olan son nəfəs anının izah edilməsi qədər mümkündür. Çünki metafizika təcrübəyə əsaslanmayan, heç bir şəxsi mənfəətlə əlaqəsi olmayan məqamın simvolik tərifidir.

Yakunin onu da qeyd edir ki, postdiqqət haqqında düşüncələrə dalmasına səbəb ekstremal idmançı, saatlarla orkestr lövhəsindən ayrılı bilməyən dirijor və doqquz saat əməliyyatda olmuş neyrocərrahdan eşitdikləri olmuşdur. [3] Bunu neyrocərrahın təlimində belə izah etmək olar. Əgər həkim yorulmadan 5-6, bəzən 9-10 saatlıq əməliyyat aparırsa, bu, onun öz işinə vasitəsiz bağlılıq əmsalı ilə xarakterizə olunur. İnsana xidmətin mövcud şəraitdə önəmli dərəcəsi həmin ölçüdə enerji ehtiyatı deməkdir, yəni cərrahi əməliyyata sərf edilən vaxt və onun səmərəli nəticəsi cəzbətmənin uyğun enerjisinə bərabərdir. Bu isə o deməkdir ki, daxili bağlılığın motivləri əsasında formalaşan istənilən fəaliyyətin mükəmməl yekunu icraedildikdə böyük məmnunluq hissi doğurur.

Cərrahın doqquz saat əməliyyat apara bilməsinin digər səbəbi onun yeni-yeni maraqlı təcrübələr əldə etməsidir ki, əyani qazanılan müsbət yeniliklər ruhi vəziyyətin yüksəlməsinə təkan verərək *endorfin ifrazının* səviyyəsini artırmaqla insanın yorğunluq üzərindəki qələbəsinə təmin edir. Həm də prosesin necə davam etməsindən asılı olmayaraq yaxşı nəticə həmişə xoş əhval-ruhiyyə yaradır. Nəticənin bəxş etdiyi sevinc hissi isə məhz mövcud situasiya üçün keçərlidir, lakin **metafiziki xoşbəxtlik** idrakın itirilməyən vəcdidir, o ayrı-ayrı hadisələrdən asılı ola bilməz.

Tibbdən söz düşmüşkən, onu da qeyd etmək lazımdır ki, həkimlər xəstəliyi müalicə etmək üçün, əsasən, nəticəyə – təzahürə – gözlə görünənə istinad edir və əksər hallarda xəstəliyi yaranan səbəblər haqqında düşünməyi unudurlar. Əgər həkim xəstəliyin yaranması, təbiəti haqqında araşdırmalar aparıb bu və ya digər şəkildə müəyyən nəzəriyyə əldə etmiş olsa, bax, o zaman hadisənin metafiziki proses kimi dəyərləndirilməsi məqsədəuyğundur. Bütün aşkar edilən xəstəliklər təzahürdür, onların orqanizmdən kənardakı mövcudiyyəti deyil. Eyni səbəbdən cərrah-pasiyent kontekstində də məsələ fəsadların aradan qaldırılmasıdır, xəstəliyin yaranma səbəbinin öyrənilməsi yox.

Oxşar misallar çox çəkmək olar. Məsələn, anam dəfələrlə özünü gölməçəyə atıb qışqıran qurbağanı ilanın ağzından xilas etmişdi, yaxud illərlə eyni ağacda yuva quran sarıköynəyin qanadsız balalarını pişiyin hücumundan qorumuşdu. O, bu kimi əməllərdən qeyri-adi mənunluq hissi keçirirdi. Lakin həkim də, anam da, buna bənzər müxtəlif hadisələrin qurucuları da həmin anlarda mənən xoşbəxtlik hissi yaşayırlar və eyni məzmunlu əksər proseslər mütləq mənada deyil, çox vaxt qeyri-ixtiyari baş verir. Lakin qeyri-ixtiyari, eləcə də, ixtiyari baş verən nəailiyyət sevincləri mənəviyyət məsələsidir. Bəs metafizika nədir? *Metafizika gerçək dünyanın hüdudlarından kənarda olanı – noumenal predmetləri öyrənmək üçün istifadə edilən termdir.* Onun obyektı varlıq, təbiət və dünyadır.

Yadıma düşür ki, ali məktəbdə təhsil aldığım vaxtlar şeirlərim bütün dövrü mətbuatda, o cümlədən, nüfuzlu “Azərbaycan” jurnalı, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində dərc olunurdu. Bunu görən ali məktəb müəllimlərim riyaziyyat fakültəsindən ədəbiyyata keçməyimi təklif etdilər. Razi olmadım. Onlara dedim ki, hər hansı ədəbi nəailiyyətim çətin bir məsələnin həllindən duyduğum zövqü əvəz edə bilməz. Bu, o vaxtların gənc tələbəsi üçün əsl həqiqət idi. Məhz metafizikanın bəxş etdiyi xoşbəxtlik də belədir, heç bir dünyəvi, mənəvi sevinc hissilə müqayisə gəlməz. Metafizika təcrübənin hokmünə tabe olmayan, yaradılışı, mahiyyəti təmsil edən transendent göstəricidir.

Bu məsələyə “görünənlər, görünməyənlər” adı altında Platon da eyni münasibət bildirmişdi. O, gerçək dünyanın hadisələrindən zövq almağı fəlsəfi hadisə hesab etmirdi.

Mən “Diqqətə diqqət” sərlövhəli yazımda “Diqqətin metafizikası” haqqında düşüncələrimin yaranma səbəbini işıqlandırmağa çalışarkən qeyd etmişəm ki, həkim üçün diqqət obyektı mənim əlimin ağrması yox, ağrının təbiəti [1] idi: “Əlbəttə, özünün mahiyyətinə yönəlmiş diqqət nadir hadisədir. Ələlxüsus da, gerçək dünya ilə sıx əlaqədə olan zəka sahiblərinin misalında, yəni insan öz ömrünü bilavasitə qavrayışlararası münasibətlərə xərcləyərsə, gerçəküstü düşüncələrə vaxt ayıra bilməsi çətinidir. **Metafizika görünənlərin mücərrəd – zəkaüstü görünüşünə deyildir.** Məlum şəraitdə bunu belə izah etmək olar. «Əlin ağrıyır?» sualının müəllifini düşündürən qarşısında əyləşənin kimiyi, əlinin ağrması yox, **ağrı anlayışının özü** və onun varlığın mahiyyətində labüd proses kimi dağıcı xüsusiyyətə malik olması idi”.

Beləliklə, biz diqqəti şüurun müəyyən bir obyekt üzərinə yönəlib mərkəzləşməsini təmin edən psixoloji fəaliyyət kimi tanıdıq. Lakin bu, o demək deyildir ki, diqqət həmişə pozitiv hadisələr, yaxud xeyirxah əməllər üçün prosesə qoşulur, xeyir, bütün şər əməllərin həyata keçirilməsi də onunla başlayır. Bu mənada vasitəçi amil kimi diqqəti həmişə yaxşı əməllərin fonunda təsəvvür etmək yanlışdır.

Məsələnin əsas çətinliyi ondadır ki, **ixtiyari, qeyri-ixtiyari diqqətlə yanaşı posixtiyari diqqətin** də şər əməllərdə vasitəçiliyi mümkündür. Əgər tibbi məqsəd canlı insan üzərində təcrübəyə ehtiyac duyar və cərrah bu əməliyyatdan “postixtiyari zövq” alarsa, hadisəni necə *xeyirxah əməl* hesab etmək olar? Əlbəttə, tibbi inkişafın qurban tələb etdiyini unutsaq. Lakin **diqqətin metafizikası** əməl müxtəlifliyi tanımır; növə, funksiyaya

ayrılmaz; bütövu, bölünməyəni, pislik və yaxşılığa qədər olanı, yəni özlüyündə var olanı – “özündə şey”i ifadə edir ki, mutasiyaya məruzqalma, yaxud tükənmə ehtimalı sıfıra bərabər olur. Yəni istənilən münasibətin başlanma, davametmə, yekunlaşma prosesi **diqqətin** müşaiyətilə təmin olunursa, **diqqətin metafizikası** ixtiyari, qeyri-ixtiyari, postixtiyari diqqətin nüfuz edə bilmədiyi hadisələri işıqlandırır.

Nəticə

Metafiziki baxış daha çox fəlsəfənin mövzusu olsa da, bilik, ixtisas müxtəlifliyi tanımır; bir dəfə dərk olunur və heç vaxt əldən verilmir. Diqqətin metafizikasını olduğu kimi izah etmək mümkün deyil. Ona görə ki, metafizika hər kəsin şəxsi təcrübəsinə əsaslanır. Adi bir müahidəçi dünyanı necə görürsə, haqqında elə də danışır, amma metafiziki hadisələr gözlə görünənlərin fonunda gözlə görünməyənlərin dərk olunmasıdır. Həm də fiziki hadisələrdən kənarda olan predmetlərin öyrənilməsidir. Metafiziki həzzi gerçək dünyanın heç bir zövqü ilə müqayisə etmək olmaz. Çünki metafizika hadisənin “qabığını sındırıb özəyini” dadmaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Kərimi G. Diqqətə diqqət; “Təfəkkür” qəzeti, 20.01.2022
2. Mehdiyev R. Fəlsəfə. Bakı-2010, s. 280
3. <https://theoryandpractice.ru/posts/18023-chto-takoe-vnimanie-i-zachem-ego-nuzhno-razvivat>
4. https://studme.org/89297/psihologiya/osnovnye_svoystva_vnimanija
5. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/Теория_внимания_Т.Рибо
6. www.s-psy.ru/obucenie/kurs-psihologii/-cast-2
7. Бауман Н. Сила фокуса внимания. Метафизической закон успеха. «Издательство АКТ», 2017
8. <https://www.psychologos.ru/articles/view/metafizika>
9. https://ru.m.wikipedia.org/wiki/чиксентмихай_

Гойарчин Карими

МЕТАФИЗИКА ВНИМАНИЯ

РЕЗЮМЕ

Цель написания статьи не в том, чтобы рассказать о видах и функциях внимания. Психологи справились с этой задачей. Наше намерение — прокомментировать тему, о которой говорят они, то есть психологи. Речь идет о третьем типе внимания в психологии, поствнимании [термин принадлежит автору], который находит свое подтверждение как повторение постпроизвольного или непроизвольного внимания.

Предстоит исследовать третий вид внимания в психологии, следующий за произвольным, т. е. постпроизвольным, или повторением непроизвольного внимания, — поствнимание.

Методология: Тема внимания анализировалась с двух сторон: внимание к пониманию, внимание к восприятию.

Научная новизна: впервые в Азербайджане тема внимания была проанализирована с точки зрения понимания и восприятия; метафизика внимания освещается как феномен, в который не может проникнуть произвольное, непроизвольное, постпроизвольное внимание.

Ключевые слова: произвольное внимание, непроизвольное внимание, понимание, восприятие, абстрактное, интеллектуальное, целенаправленное, поствнимание

THE METAPHYSICS OF ATTENTION

SUMMARY

Purpose: The purpose of writing the article is not to talk about the types and functions of attention. Psychologists have mastered this task. Our intention is to comment on a topic that they, that is, psychologists, talk about. This is about the third type of attention in psychology, post-attention [the term belongs to the author], which finds its confirmation as a repetition of post-voluntary or involuntary attention.

The third type of attention in psychology that is after the voluntary, i.e. postvoluntary, or the repetition of involuntary attention, is to be researched - postattention [the term belongs to the author].

Methodology: The theme of attention was analyzed from two directions: attention to understanding, attention to perception.

Scientific novelty: the topic of attention was analyzed for the first time in Azerbaijan from the point of view of understanding and perception; the metaphysics of attention is illuminated as a phenomenon that arbitrary, involuntary, post-arbitrary attention cannot penetrate.

Keywords: *voluntary attention, involuntary attention, understanding, perception, abstract, intellectual, purposeful, postattention*